

A SZÉKESFEHÉRVÁRI CASULA ÉS KONSTANTINÁPOLY ALAPÍTÁSÁNAK 700. ÉVFORDULÓJA

A *pons Milvius*-nál Kr. u. 312-ben Krisztus jegyében diadalt arató Constantinus a biblikus-keresztény tanításra alapozva és az egyház támogatását élvezve, de az antik római hagyományokat is kamatoztatva, a *vicarius Dei* vagy *Christi* politikai-teológiai koncepcióját valósította meg uralma során egészen különleges módon, az egyetemes zsinatok összehívásával még a helyesnek minősülő szent diszciplínát is meghatározva.¹ Igazán mély változást elméleti síkon Gelasius pápa hozott, aki 495-ben Rómában hívott össze zsinatot. Ezen üdvözölték először úgy a pápát, mint Krisztus földi helytartóját. A császárhoz intézett levelében ugyanakkor először fogalmazta meg átgondolt formában az ún. „két kard” vagy „kettős hatalom” elméletét, amely szerint Isten e földön lelki és világi hatalmat hozott létre, s az előbbit a pápának, az utóbbit az *imperator*-nak adta. Mivel pedig a lélek az örök, ezért ez a hatalom élvez elsőbbséget a világi uralommal szemben. Bár a korabeli császár e levélre nem válaszolt, mégis Nyugat-Európában fokozatosan ez a felfogás vált uralkodóvá az ottani királyságokban egészen a Német-Római Szent Birodalom létrejöttéig.² Közben igazából csak Nagy Károly jelentett kivételt, aki 800-ban a pápával császárrá is koronáztatta magát, de már előzőleg is mind erőteljesebben beavatkozott a vallási ügyekbe.³ Ezt az irányvonalat később a Sali dinasztia újította fel és erősítette meg. Igaz, nem elméleti művekben, hanem a gyakorlat mellett mindenek előtt a képzőművészet segítségével. Erről tanúskodik a Liuthar *evangeliarium* (1. kép), ahol III. Ottó úgy jelenik meg mint *Christus Pantocrator*, aki a *manus Dei* oltalmában,

* A szerző a DE BTK Klasszika-Filológiai és Ókortörténeti Tanszék professor emeritusa.

¹ A kérdésnek hatalmas szakirodalma van, s ebből különösképpen időtálló, még ha egyes munkák mindmáig nagy vitákra is adnak alkalmat: Baynes 1930.; Burckhardt 1949.; Cameron 1993.; Eadie 1971.; Pelikán 1987. Újabban az általunk jelzett szempontot is a legkörültekintőbben ez az írás értékesítette: Jonathan 2011, ahol a kérdés szakirodalma is kimerítő részletességgel megtalálható. A jeles angol specialista örvendetesen nagy figyelmet szentel a kiváló magyar tudós, Alföldy András eredményeinek, akivel kapcsolatban az újabb magyar kutatás is fontos értékmentést hajtott végre. Vö. Alföldi 2005, Alföldi 2006, ill. Forisek 2007, 13–20. Kár viszont, hogy az Alföldi A. idevágó eredményeire való utalás kimaradt a magyarul is megjelent viszonylag friss munkából: Brandt 2006 és Brandt 2007, vö. K. Csizy 2009, 21–36, 30–31.

² L. ehhez Anton 22 és 31/53. jegyzet

³ L. ehhez Anton 1968, 108 skk., vö. Ganshof 1958. Az egész kérdéskörhöz máig tanulságosak maradnak az ezen disszertációkba foglalt megállapítások: Hoehstetter 1934; Rüngeler 1937. Ugyancsak kiváló elemzéseket és észrevételeket olvashatunk W. Mohrnál is a régebbi szakirodalom gondos számbavételével, l. főleg Mohr 1962, 233 skk.. Újabban l. pl. Favier 1999, 521.

az evangéliumok szellemében gyakorolja a hatalmat a hierarchikusan elrendezett országa felett, lábával tiporva el a Gonoszt.⁴ Ez a felfogás azonban az uralkodó szájába adott atyai tanításként fejedelemtükör formájában nem csupán itt nem tűnik fel. Hiányzik az Nagy Konstantinnál és Nagy Károlynál is, mert az előbbi alatt a diszciplína a rétorikus panegyrikosokban⁵ és a patrisztikus irodalomban⁶ csapódik le, az utóbbinál pedig megmarad az egyházi tanítómaster *paraenesis*-énél, ahogy a gelasiusi nézetek is így fogalmazódtak meg a Meroving és a Karoling királytükörökben.

Nyugat- és Közép-Európában a Kr. u. I. ezredforduló előtt és után századokon át az egyetlen igazi uralkodói tükör, amely valóban az apai oktatást közvetíti a fiúnak, a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelme*k (*Libellus*). Szerintem ebben a vonatkozásban Szűcs Jenő, Gericcs József és Szovák Kornél jelölték ki helyesen a kutatási irányt,⁷ miszerint nem csupán a szinte előregyártott elemekre kell tekintettel lenni,⁸ hanem még

---

4 A tárgykörhöz l. Schaede 2004, p. 40, aki többek közt E. H. Kantorowicz nagyírú munkájára is hivatkozik: Kantorowicz 1957 (német kiadás: Kantorowicz 1992). Magam viszont alapvetően a francia változatot használtam: Kantorowicz 1989. Mint ismeretes E. Kantorowicz azok közé tartozott, akik a Liuthar evangeliárium ismert ábrázolását nem III. Ottóval, hanem II. Ottóval hozták összefüggésbe, noha mára a kérdés az előbbi irányba látszik eldőltnek: Mütterich–Dachs 2001. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az e könyvben adott értelmezés lényegében pontos ideológiai megállapításokat tartalmaz. Érvényes ez abban a tekintetben, hogy a császár itt adott gloriifikációja messze meghaladja azt, amit a keleti vagy nyugati művészet ebben a vonatkozásban hagyományosan nyújtott. A kép ugyanis félreérthetetlenül Krisztus *maiestas*-ában mutatja be a krisztusi trónon székelő császárt, akit valódi krisztusi dicsfény (*mandorla*) övez, amint őt a négy evangélista jelképe körülveszi, egyértelművé téve ezzel, hogy a császár kezében lévő kibontott irattekercs valójában az Újszövetség, amelynek a földi világba történő átvitele alapvetően az uralkodó missziója mint *vicarius Christi*-é. Mindennek alátámasztásához Kantorowicz még további 10. századi képzőművészeti párhuzamokkal is szolgál, arra szintén rámutatva, hogy a *Christomimesis* itt már azért túllép a megszokott mértéken, mert e helyen már magának az égi világmonarchának egyfajta emberi „ellenképe”-ről (*contretype*) beszélhetünk. Így tűnik fel a láthatatlan égi Krisztus mint olyan, aki a földi Krisztus látható alakjában ölt testet (im., 65–66 skk. kiterjedt jegyzetanyaggal, Kantorowicz 1989, 391 sk., főleg 49. jz. skk.). Az ottói uralkodók ún. könyvbrázolásaihoz l. még újabban: Erkens 2006, 170 skk., melyhez l. J. Becker recenzióját, in: Becker 2008, 647–649. Máiig alapvetőek a korszak egészének problematikájával kapcsolatban R. Folz idevágó munkái is, még ha esetenként némiképp népszerűsítő sorozatok részeként jelentek is meg, mint pl.: Folz 1967a, ahol a korábbi szakirodalom példás számbavétele is megtörténik: 365 skk. L. még: Wiczorek–Hinze 2000..

5 Erről nagyon jó áttekintést ad máig érvényes módon Galletier 1949–1955, ahol egy kitűnő bevezető tanulmány is található, vö. még Mynors 1964; Nixon–Rodgers 1994; Rees 2002.

6 Az idevágó dokumentumokról friss áttekintést ad Bardill 2011, 3 skk.

7 Vö. Szűcs Jenő: István király *Intelmei* – István király állama, eredetileg előadás, mely megjelent: Szűcs 1970, 1–8 = Szűcs 1984, 361–79; másik dolgozata: Szűcs 1988, 32–53 = Szűcs 2002, 271–290 (kár, hogy mindkét helyen a latin szövegben vannak hibák); Gericcs 1988, 90–94 (Megjelent még: Gericcs 1995, 65–70); l. még Gericcs – Ladányi 1990, 3–12; Gericcs – Ladányi 2002, 213–223; Gericcs – Ladányi 2004, 3–14. Részben ezekből az előzményekből látszik kiindulni Szovák Kornél sok új megállapítást nyújtó dolgozata is: Szovák 2010, 566–575. Ő nagyon helyesen *vízválasztónak* tekinti III. Ottó uralkodását, aki „a nemzetek sokaságán nyugvó antik Római Birodalom felújítását tekintette politikája lényegének, univerzális igényét egyben a neki független állami létben alárendelt népek sokaságában látta megvalósíthatónak.” Ez pedig kétségkívül szerencsés nemzetközi helyzetet teremtett az istváni törekvéseknek. A külföldi szerzők közül már Folz 1984 igen elismerően méltatta Szent István nagyírú elképzeléseit, vö. pl. 76 skk. és passim.

8 Vö. pl. Adamik 2009, 111 skk.

fontosabb az eltérő mozzanatok tisztázása. Ráadásul itt nem csupán az atyai intésről van szó a megszokott egyházi *paraenesis* helyett; hanem arról is, hogy a *Libellus*-ban félreérthetetlenül a *vicarius Dei* elmélete fogalmazódik újra, úgy, ahogy az jelen van a Nagy Konstantin- és a Nagy Károly- valamint az I. Ottó-féle gyakorlatban, ill. a *Liuthar-evangelium*-ban. A magyar király is szakít tehát a gelasiusi tanítással, amikor már az *Intelme*k indításakor kijelenti, hogy a *Dei nutu* megteremtett világban a *regna gratia Dei concessa*, vagyis lettek átengedve azoknak, akik a papkirály, Salamon példájára⁹ az isteni bölcsességet (vö. *divinae sapientiae*) követik. István tanítása is ezt közvetíti fiának. Ilyen módon tehát az idősödő király intelmei mintegy a *vicarius Dei* szájából hangzanak el, aki ennél fogva gyermekét a hitre is tanítja mint az isteni parancs egyenes közvetítője (I, 1–3). Az utód pedig akkor jár a helyes úton, ha ezt az atyai hitbéli oktatást követi, mert ez jelent egyet a királyi koronának történő kellő tiszteletadással mind az egyházi, mind a világi hierarchia részéről. Ez biztosítja a *translatio imperii* folyamatába bekapcsolódó országok kellő működését is, azokét, amelyek a földkerekségnek ezen a pontján már korábban valamiféle történelmi küldetéssel bírtak, s ezért kell azok uralkodóinak példáját is követni (*Grave enim... est huius climatis tenere Regnum, nisi imitator consuetudinis ante Regnantium... Regum* – VIII,3). Ennek jegyében szerette volna István fiát ugyanúgy *Augustus*-nak tudni, ahogy ez a cím a római császárok, köztük Nagy Konstantin, majd pedig a “frankok királya”, Nagy Károly után a Szent Birodalom uralkodóit is megillette mint olyanokat, akik az egykori *imperium Romanum* jogutódai (II,4).¹⁰

A hazai hagyománnyal ellentétben nem vetném el tehát a német kutatásban magát mindmáig tartó, bár csak elég késői forrásadattal alátámasztott ama nézetet, miszerint István a bajor uralkodóházzal Gizella révén kialakított rokonsága kapcsán még olyan elképzeléssel is kacérkodott, hogy valamikor fia akár a Német-Római Szent Birodalom

9 Klaniczay 2008, 25 skk., ahol további szakirodalmi eligazítás is található.

10 Az *Intelme*k latin szövegénél és értelmezésénél az alábbi szövegkiadásokat vettük alapul: Havas 2004a, ill. Havas–Levet 2008. A mű értelmezésével kapcsolatos tanulmányok közül különösen figyelmet érdemelnek az alábbi dolgozataim: Havas 1997, 175–187; Havas 2001, 175–192; Havas 2002–2003, 127–142; Havas 2003, 11–34; Havas 2004b, 7–50; Havas 2005a, No. 74, 11 lap = Havas 2007a, 157–164; Havas 2005b, 5–24; Havas 2006a, 97–108; Havas 2008, 123–127; Havas 2006b, 193–205; Havas 2007b, 125–132; Havas–H. Deák 2011, 139–154.

ura is lehet.¹¹ Ilyen módon pedig megfelelő kontextusba illeszthető az *Intelmek*-ben felvázolt ama theokratikus királyság, amelynek alapelveit az államalapító magyar király örökül szerette volna hagyni gyermekére, de olyan módon, hogy a *Libellus* szövege külföldön is ismert legyen. Ez a sajátos tény jól megindokolja azt a különösnek látszó körülményt, hogy a magyar király gondolatait germán földön – úgy tűnik – alaposabban ismerik a korai időkben, mint itthon, Magyarországon. Míg idehaza a legkorábbi *Intelmek*-kéziratok csak a 15. századból ismeretesek, addig a 12. századi Rahewin már egy olyan, a pápához írt levelet tulajdonít Frigyes császárnak, amely helyenként kísértetiesen emlékeztet az *Admonitio praefatio*-jára, s így részben annak átírata lehet.¹² Hogy a magyar királynak mennyire szívügye kellett hogy legyen ez a fiának szánt világpolitikai küldetés, azt már az is alátámasztja, hogy személyes tanításként bízta rá várható utódjára gondolatait mint *vicarius Dei* vagy *Christi*, s nem hajlandó a korábbi hagyománynak megfelelően meghagyni ezt az oktatói feladatot az egyháznak, amelynek a pápa révén legföljebb a *benedictio*-t kell megadnia a patriarchális alapon megszülető döntéshez,

11 A 16. sz.-i bajor krónikásról, Johannes Aventinusról (eredeti nevén Turmair) van szó, akiről sokan úgy vélik (vö. pl. Strauss 1963, magyar részről Csorba 1997), hogy számos hiteles adatot kutatott fel és őrzött meg, bár éppen az idevágó közlést mint olyat, amelyet „aucun indice documentaire ne... confirme”, pl. Cevins 2004, 366 elveti. Pedig ahogy a birodalomépítő és keresztényvédő valamint a minden erejével kereszténységterjesztő I. Ottó teljes tudatossággal próbált a szászokat Krisztus „misztikus testébe” beépítő és hódító Nagy Károly nyomdokába lépni, példát mutatva ezzel unokájának, III. Ottónak, hasonlóképpen kísérelte meg István is, hogy fia révén maga is az egykori frank örökség továbbvivője legyen. Hiszen voltaképpen ő is hasonlótt tett, mint I. Ottó, s egyúttal maga is sok szempontból hasonló helyzetben volt, mint a Német-Római Szent Birodalom megteremtője pályája kezdetén. Mindketten egy frissen krisztianizált országot próbáltak meg centrális szereppel felruházni egy kibontakozni látszó európai szellemi közösségen belül, úgy, ahogy azt legmagasabb fokon a Gerbert d’Aurillac tanítvány, III. Ottó kísérlete megvalóra váltani. Vö. R. Folz rendkívül alapos munkájával: Folz 1950, főleg 10 skk., 47 skk. Egyébként pedig látnunk kell, hogy a legfőbb hatalom átruházásának és átvételének kérdése kezdettől fogva jelen volt a Német-Római Szent Birodalom keretei között lezajló dinasztikus küzdelmekben. Gondoljunk csak arra, hogy milyen események zajlanak le I. Ottó halála és III. Ottó trónöröklése körül. Amikor az utóbbi gyermek felszentelésére sor került 983. dec. 25-én, az apa, II. Ottó meghalt. S ezzel egy nagyon súlyos krízis kezdődött, amely vita tárgyává tette alapítójának, I. Ottónak sok elért eredményét. A II. Ottó ellen lázadózó bajor herceg, Civaokó Henrik megpróbálta usurpálni a királyságot, s a helyzet csak 984-ben vált világossá. Amikor a béke végre megszületett, Henrik továbbra is Bajorország ura maradt, s feleségül vette a burgundi hercegnőt, azt a Gizellát, akitől a későbbi császár, II. Henrik és Gizella születtek. S ez az utóbbi épp a magyar István király felesége, Imre herceg anyja volt. III. Ottónak később ugyan sikerült megszilárdítania hatalmát, s egy egészen újszerű birodalom-elképzelést is kialakított, amely azonban a történelemben múlt epizód maradt („un épisode scintillant et fugitif dans l’histoire”, ahogy Folz találon fogalmaz). Utóda, II. Henrik pedig egyenesen visszatért a birodalomnak azokhoz a normáihoz, amelyeket még I. Ottó körvonalazott, s amelyek azután legalább egy fél évszázadon keresztül ismét bizonyos stabilitást kölcsönöznek majd a császárságnak. Ez azonban időt igényelt, mert az Alpoktól északra III. Ottó halálának híre előbb nyílt válságot okozott az örökösödésben. Bajor Henrik mint legközelebbi rokon vindikálta magának a trónt, de a szász vonalon két kívülálló szintén magának követelte a császári hatalmat: a meissenai örgróf: Ekkehard, aki a lengyel herceg, I. Boleslav féltestvére volt, és Sváb Hermann, aki Richlindének, I. Ottó császár leányának volt a gyermeke. Később ez az ág majd még ismét beleszólt az örökösödés kérdésébe, s éppen II. Henrik halálát követően, amikor István reményei is a leginkább megalapozottak lehettek. Mindehhez l. Folz 1967b, főleg 130 skk.

12 L. erről könyvemet: Havas 2011, 351 skk.

amely meggyőződése szerint valójában *nutu Dei* történik. Ez az istváni elképzelés nemcsak az *Intelmek* történeti és szellemi-irodalmi kontextusban való vizsgálatából bontakozik ki, hanem ezt az interpretációt egy másik kortárs képzőművészeti természetű dokumentum is alátámasztja: az 1031-es székesfehérvári *casula*-ról, vagyis a későbbi koronázási palástról van szó (2. kép). Ennek a nagyszerű alkotásnak a szimbolikája igen közel áll a már fentebb érintett Liuthar-féle *evangeliarium* III. Ottó-bemutatóhoz, aki mint *vicarius Christi* jelenik meg a biblikus mű jelzett képen. A székesfehérvári *casula*-n azonban, amely bizánci szálakból készült, ám művészetileg a nyugati hagyományhoz úgyszintén kapcsolódott, nem István tűnik fel ebben a pózban, hanem maga Krisztus jelenik meg a *manus Dei* alatt a kereszten, felül *Christus victor*-ként, középen pedig *Christus rex*-ként.¹³ Már Tóth Endre kimutatta, hogy itt a koronázáskor énekelt *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*-ra történik célzás. Ezért Tóth Endre ilyen jellegű utalást lát a koronázási paláston, s csak azt teszi szóvá, hogy itt az *imperator* külön ábrázolása elmaradt. Ő az ezzel kapcsolatos gondot úgy próbálja eloszlatni, hogy a második kép feltehetően egyúttal ezt a témát is megjeleníti, mert nem volt elegendő hely az *imperator* megjelenítéséhez is.¹⁴ Holott kézenfekvőbb lenne a kereszt legalján felbukkanó harmadik képre gondolni, amelyhez mégis csak maradt szabad tér. Ez az ábrázolás valójában Szent Imre képe mint lehetséges majdani *imperator*-é, aki II. Henrik legközelebbi rokona s egyben keresztfiaként, egykor elméletileg valóban igényt formálhatott volna akár a császári trónra is. Ezáltal valamennyire megalapozott lehetett az a remény, hogy Isten akaratából ő lehet majd az a *vicarius Dei*, aki mintegy Krisztusként *imperabit*, úgy, ahogy III. Ottó tette nem sokkal korábban. A Szent István-i *Intelmek* mint királytükör háttérben talán ez, a korabeli elképzelt európai egység felé haladni szándékozó, nagyvonalú politikai terv is meghúzódik mint egy valóban úttörő és filozófiai jelentőséggel is bíró irodalmi alkotás koncepcionális eleme és része, amely az új ország építését a *Hierosolyma caelestis* elképzelésével is összekapcsolja. Éspedig úgy, ahogy ezt bemutatja mind a koronázási palást, mind a III. Ottóhoz vagy II. Henrikhez kapcsolt és közel egyidős, gyönyörűen illusztrált bambergi Apokalypsis-kézirat. A magyar államalapító szerint pedig fiának ehhez is meg kellett volna hágnia a *virtutes* ama égbe emelő „jákobi lajtorjáját”, amely a korabeli biblikus és uralkodóetikai művekben úgy mutatkozik meg, mint *axis mundi*, egy szent „világtengely”, amely ugyanakkor talán egészen ősi, ún. pogány vallási hagyományokhoz is köthető, mint amilyen az „égig

13 Magyar nyelven erről átfogó tájékoztatást ad: Bardoly 2002, pp. 209. Kiemelkedő jelentőségű az újabb összefoglalás: Lovag 2005.

14 Tóth 1997, 3–74; Marosi 2003, 21–33, ill. már korábbról: Zsoldos 1993, 5–13 (további irodalommal, utalva Czobor B., Gerevich T., Kovács É., Lovag Zs. idevágó munkáira is). A miseruha irodalmi szempontból történő értelmezéséhez máig alapvető: ifj. Horváth 1956, 1–19, l. még: Madas 1992. A Szent Istvánhoz, főleg a koronájához kapcsolódó hagyomány ideológiai értelmezését illetően mindenképpen figyelembe veendő Kantórowicz észrevételei is, vö. pl. Kantorowicz 1989, 245 (509–10/84 j.), 322, aki ebben a vonatkozásban egyenesen így fogalmaz: „la Hongrie fit preuve d'un grand raffinement”.

erő fa”.¹⁵ Vagyis mintegy megismétlődött az ír-angolszász fejedelemtükrök jellegzetes szintetizáló karaktere, ha más módon is, mint ahogy arra már Szovák K. nagyon meggyőzően rámutatott az *Intelmek* biblikus recepciójával összefüggésben.¹⁶ Ez a merész, de fennkölt istváni elképzelés a *casula* átnyújtása és a székesfehérvári Nagyboldogasszony bazilika felavatása után pár héttel azután semmivé foszlott. De a terv gondolati és irodalmi grandiozitásához ettől még aligha férhet kétség.

Mindeddig azonban még nem esett szó egy nagyon lényeges további összefüggésről. Nem érintettük ugyanis Európa keleti felét. Mert Bizáncban a gelasiusi tanítás kevésbé talált visszhangra, mint Nyugaton. Ott erőteljesen és szervesen továbbélt a constantinusi hagyomány, hiszen itt éppen ez a *vicarius Christi* rakta le igazából nemcsak Constantinópolisz alapjait, hanem az új birodalomét is. Ezért van az, hogy a modern kutatók egy része ebben a körzetben még ma is számol az ún. caesaropapizmusnak nevezett teóriával,¹⁷ amellyel azt is összekapcsolják, hogy itt folyamatosan megtalálható volt a *basilikos logos*, vagyis az a fajta fejedelemtükör, amelyben ugyancsak megjelenik a fiát a hatalom gyakorlására uralkodóként oktató apa alakja. Így járt el pl. az a VII. Konstantinos Porphyrogennétos, aki császárként fiához, II. Rómanoshoz intézte a birodalom kormányzásával kapcsolatos *De administrando imperio*-t (948 és 952 között).¹⁸ Ugyanakkor nem szabad elfelednünk, hogy VII. Konstantinos, ez a valójában trónbitorló leszármazott, már nevében is örököse kívánt lenni I. vagy Nagy Konstantinnak. Annak a császárnak, akit elsőként tarthatunk úgy számon a keresztény római *imperator*-ok közül, mint aki *Sol Invictus*-ból Krisztus kiválasztottjává lépett elő. Az isteni hatalom e földi gyakorlója Kr. u. 315-ben kiadott ticinumi *Salus rei publicae* érméjén egyszerre jelenik meg Victoria istennővel és Krisztus jelvényeivel mint uralkodó;¹⁹ s még későbbi feliratain is, vagyis 330-tól *Victor ac triumphator* felirat szerepel.²⁰ E kettősség ellenére élvezte azonban I. Szilveszter pápa hathatós támogatását az egyház részéről. Ne feledjük, hogy e pápa példáját kívánta azután követni az első ezredforduló táján az a Gerbert

15 Vö. ehhez a problémakörhöz: Poignet 1988, 25–55, aki az ún. pogány vonatkozásokat is érinti. Már Kantorowicz fölfigyelt arra, hogy az Ottó kezéből aláhulló evangéliumtékercs éppen a két *reguli* koronájáig ér (Kantorowicz 1989, 66), mintegy ezzel is jelezve, hogy ők is az isteni „Ige” felkent köztetítői, akiknek az egyház képviselői a világi urakhoz hasonlóan alá vannak rendelve. Vannak, akik az egyik királyban éppenséggel István királyra gondolnak a lengyel Boleszláv mellett, vö. Fried 1989, ahol a téma gondos szakirodalmi feltérképezése is megvan. L. még Fried 1991; Fried 1994; Fried 2001.

16 Szovák 2004, 145 skk.; A bibliai előzmények tisztázásához lényeges még: Nemerkenyi 2004; l. továbbá: Érszegi 2007, 24–29.

17 Maga a caesaropapimus modern megjelölés, amely ilyen módon eleve anakronizmus, s alkalmazásával főképpen G. Dagron szállt szembe (Dagron 1996, 435), l. hozzá: Boureau 2000, 879–887; ill. Cheynet 1998, 289–291, valamint Patlagean 2000, 871–878. L. még régebből: Dagron 1968, 1–242.

18 Ez két korábbi írást is magába épített: a *Peri ethnón*-t, ill. a *Peri thematón*-t, úgyhogy ezáltal a műben különlegesen nagy hangsúly helyeződik a külpolitikára, vö. Jenkins, DAI 1962; ill. Belke–Soustal 1995; Moravcsik–Jenkins, DAI 1985.

19 Brandt 2006; Brandt 2007, 21 skk.; K. Csízy 2009, 21–36, 30–31.

20 Brandt 2007, 172 sk.; Grünewald 1992–1993, 461–485; K. Csízy 2009, 25.

d'Aurillac²¹ is, aki ezért vette fel a II. Szilveszter nevet, s közben messzemenően eszmei segítségével látta el a *Christus Pantocrator* szerepében fellépő III. Ottót. Ugyanakkor éppen ő volt az is, aki az Istvánnak küldendő koronát áldásával jóváhagyta, ilyen módon őt szintén *vicarius Dei* szerepkörhöz juttatva. Bizánc szellemi hatásának jelenlétét a székesfehérvári fölszentelési miseruhán ezért nemcsak kelméjének bizánci eredete bizonyítja, hanem más is. A közelmúltban K. Csízy Katalin mutatott rá egy előadásában a paláston található kereszt sajátos alakjának lehetséges gondolati jelentőségére, amely mintegy a *virtus* jelentőségét hangsúlyozza, a V kezdőbetű nyomatékosításával.²² Ez igen plauzibilis, de magam még tovább mennék. A V mellett a kereszt még az I betűt is kiadja, ami még jobban a *virtus* eszméjét sugallja, amely mind az *Intelmek*-ben, mind a paláston központi jelentőséggel bír. Nem zárható ki azonban a sajátos keresztforma többes jelentése sem, ahogy ez a koraközépkor keresztény művészetére mindenkor érvényes volt. Márpedig a palást jellegzetes keresztformája, amely különben teljesen hiányzik a Liuthar *evangelarium*-ban felidézett világréptől, nem csupán a VI rövidítést szuggereálja, hanem a görög Ψ vagy ψ betűt is, így figyelmeztetve az egész palásti ábrázolást átható neoplatonikus szellemiségre, a *psyché* (ψυχή) „lélek” szó kezdőbetűjére utalva. Ám a ψ felidézi a ψ-t, a görög *επτακόσιοι* írásmódját is, ami magyarul 700, s ez esetünkben különös súllyal bír. Mivel a palást keletkezési és felszentelési éve 1031, ezért a hétszáz Kr. u. 331-re, a Római Birodalom új fővárosa, a „második Róma” felavatási évére is vonatkozhat, hiszen az a görög időszámítás szerint 330/331-re esett. Így ez a ritka keresztforma arra figyelmeztet, hogy az isteni hatalommal felruházott első keresztény uralkodó mint István egyik lehetséges előde éppen hétszáz éve hozta létre azt a szent várost, ahol az első magyar király ugyanúgy zarándokhelyet létesített, akárcsak Rómában, ill. Jeruzsálemben.²³ Ez pedig azt hirdeti, hogy a felkent uralkodó ugyanúgy Isten földi helynöke, akárcsak az ősi bibliai királyok, vagy a régi pannon tartományokat egykor közvetlenül uralma alatt tartó és többször meg is látogató Nagy Konstantin, valamint a bizánci császárság, ill. a Német-Római Szent Birodalom ura. Nyomukba lépve, nyilván annak kell lennie a magyar trón betöltőjének is, aki ilyen módon akár bármelyikük helyére állhat, és szintén *vicarius Dei* vagy *Christi* lehet, miként a *Christus victor*, majd *Christus rex* alatt mintegy *nimbus*-ban feltűnő Imre, aki ezen a helyen valósággal a *Christus imperator*-t látszik helyettesíteni. S ez annál természetesebb értelmezésnek mutatkozik, mert a palást jellegzetes formájú keresztje megidézi még azt a ritkábban használt krisztogrammot is, amely a Iésus Christos (Ἰησοῦς Χριστός) rövidítése.

S még legalább egy nagyon fontos körülményre szeretném itt felhívni a figyelmet. A székesfehérvári miseruha közepén mintegy tengelyt képező és legalul Imrét eljövendő Augustusként megjelenítő kereszt két oldalán a vértanú szentek között megjelenik egyfelől

21 Vele és korának műveltségével kapcsolatban l. pl. Riché 1987; Gerberő 2003, amely egy konferencia anyagának közzététele; Lindren 1976.

22 K. Csízy 2012.

23 Vö. Györffy 2000, 302–303.

Gizella, másfelől pedig István arcképe is. Ez ugyancsak a Nagy Konstantin-féle hagyományra látszik utalni, amennyiben a bizánci művészet gyakran idézi Kónstantinos és anyja, Szent Ilona személyét, és pedig úgy, mint a krisztusi kereszt támaszait (3. kép). Hiszen a császár e jelben győzött, s gyakran használta *signum*-ként is, anyja pedig Jeruzsálemben megtalálta Krisztus keresztjét és adományokkal, létesítményekkel mozdította elő kultuszát helyben is és Konstantinápolyban is.²⁴ Az uralkodóháznak a keresztrel való kapcsolata nem csupán a jóval későbbi bizánci pénzeken jelenik meg sűrűn, hanem még a Német-Római Birodalom udvari propagandájára is hatással volt. Ezt támasztja alá az a Ióhannés Philagathos által készített elefántcsonttábla, ahol II. Ottó és Theophanou megkoronázása van megjelenítve. Ezen alkalommal az uralkodói pár mindkét tagja a kereszt alakot formáló Krisztus kezéből kapja a maga *diadéma*-ját. A képen különösen szembeötlő az Ottó és felesége között mutatkozó egyenrangúság, amely Nyugaton először tűnik fel az *imperator* és neje azonos testmagasságával, még akkor is, ha az asszony a Megváltó baloldalán található (4. kép), amely a kevésbé előkelő pozíciónak számít az adott korban, hiszen Krisztus is az Úr jobboldalán foglal helyet, amikor fölemelkedik az égbe. Ugyanakkor az is tény, hogy a kereszt mellett feltűnő Kónstantinos és Helené esetében is mindig hasonló a helyzet, az uralkodó a kereszt jobb-, anyja pedig a baloldalán foglal helyet. Ezzel összevetve: a mai koronázási paláston feltűnő, hogy bár Gizella és István bemutatása szintén azonos méretű, ám a királynő itt egészen szokatlan módon a kereszt jobboldalán látható. Ez a szembeötlő jelenség azonban voltaképp éppen korábbi értelmezésünket támasztja alá, amennyiben nyilvánvalóan arra utal az adott kontextusban, hogy a lehetséges eljövendő *imperator*, azaz Imre szempontjából éppen a bajor felmenői ágak volt nagyobb és meghatározóbb jelentősége. S ehhez még hozzájárulhatott Gizella Szt. Ilonáéval összevethető alapító és donatív készsége ill. a keresztrel való különleges viszonya is, amelyről az általa éppen a 11. század első harmadának végén egy bizánci tradíciójú ötvösműhelyben készített Gizella-kereszt tanúskodik (5. kép) mint *salus vitae*.²⁵ Van azonban ebben az összefüggésben még egy további és vallási szempontból még fontosabb interpretációs lehetőség is. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk azt a nagyon lényeges tényt, hogy a számunkra az egyik legértékesebb forrást jelentő koronázási paláston nem csupán Gizella foglal helyet a kereszt jobboldalán, hanem az égi övezetben hasonlóképp ezen a részen tűnik fel Szűz Mária is az ég magasában. És itt nem csupán arra kell gondolnunk, hogy a fehérvári székesegyház, amely számára ez az ünnepi miseruha készült, volt Máriának ajánlva, hanem azt is tudatosítanunk kell, hogy a Magyar Királyság később ugyancsak a Szent Szűznek lesz az oltalmára rábízva mint *Patrona Hungariae*-nek. Ennélfogva Gizella kiváltságos helye esetleg a női szentség fontosságára is felhívja a figyelmet a friss magyar keresztény állam létezésében és fenntartásában. Esetünkben erre még

24 L. ehhez legfrissebben Bardill 2011, 257–258, ahol a 206. skk. jegyzetekben a további szakirodalom is bőven megtalálható, amelyből itt E. D. Hunt írásait emelem ki, vö. Hunt 1982; Hunt 1997, 405–424. L. továbbá: Borgehammar 1991; Drijvers 1991; Taylor 1992–1993, 52–60; Thiede–D’Ancona 2000, 135–141; Magyar részről hasznos hozzájárulás: Sággy 2006. Itt ugyancsak található szakirodalmi összefoglalás.

25 L. ehhez: Trogmayer–Visy 2000. E kötethez sok más információval együtt Tóth Endre segítségével jutottam hozzá, akinek ezt itt köszönöm meg.

azért is nagyobb nyomaték helyeződik; mert – mint már arra régebbi kutatások is felhívták a figyelmet – a sajátos magyarországi Mária-kultusz kialakulásában a bizánci hagyománynak ugyancsak jelentős szerepe volt.²⁶

Írásunk korlátozott terjedelme miatt e helyen és most nem áll ugyan módunkban idevágó további érveinket előadnunk, elemezve pl. az ágas keresztnak életfaként való feltűnését (6. kép), pl. az épülő „égi Jeruzsálem”-mel való összefüggésében, aminek szintén vannak bizánci vonatkozásai, de talán az eddig elmondottak is alátámasztják alábbi összegző következtetésünket. Államalapító István királyunk a biblikus tradíciók nyomán is formálódó Nagy Konstantin-i, valamint a Nagy Károly-féle és a korai német-római császári gyakorlatban felelevenített *vicarius Dei* vagy *Christi* koncepció nyomán, valamint a bizánci hatalom szellemiségéhez is kapcsolódóan,²⁷ egy olyan politikafilozófiai tanító műfajt alapozott meg, amely majd utána csupán néhány évszázaddal később bontakozott ki igazán, s amelynek kisugárzó hatása azután egészen a modern monarchikus dinasztiák gyakorlatába torkollott bele. Mindez egyszerre jelzi az *Intelmek* megkülönböztetett jelentőségét mind a világtörténelem, mind az egyetemes műfajelmélet és annak gyakorlati megvalósítása területén. Ezért indokolt lenne, hogy a világirodalom értékítélete ekképp közelítsen hozzá, s a mű ne maradjon ki az olyan egyetemesnek szánt s valóban hatalmas ismeretanyagon nyugvó összefoglalásokból, mint amelyeket pl. H. H. Anton²⁸ is szentelt a „fejedelemtükröknek”, aki azonban még csak egy mondat erejéig sem áldozott figyelmével a magyar és az európai kultúra itt elemzett monumentumának.

26 Újabbán l. ehhez: Klaniczay 2002, 107 skk. (Ez a dolgozat valójában Klaniczay G. Az uralkodó szentsége a középkorban c. könyve egyik fejezetének átdolgozott változata, ahogy arra a szerkesztő is utal: p. 123.). A szerző hatalmas forrás- és szakirodalmi anyaggal dolgozik, ám mégis kimaradt belőle az utalás arra a Kádár Zoltánra, aki e vonatkozásban a Szent István-i szarkofág kapcsán jóval előbb felhívta a figyelmet a hazai Mária-tisztelet lehetséges bizánci gyökereire. L. erről: Kádár 1955, 201–204, s itt e tárgyban még régebbi írására is van hivatkozás (vö. Kádár 1942–1943, 446). K. Z. vizsgálataival kapcsolatban Tóth Sándor (Tóth 2007, 29–50) a következőképp foglalt állást: «Következtetése az volt, hogy a (szerinte „peromán” ízlésű) szarkofág vizsgált jelképegyüttese „azzal a koraközépkori szimbolikával kapcsolatos, amely a halálon győztes Krisztust és a mennybe felvitt anyját, Máriát ünnepelte. Ezt... csak olyan földi használhatja, aki Krisztus országát ... akarja megvalósítani a földön, ezért ezek a jelképek bizonyossá teszik azt, hogy ebben a koporsóban Mária országának megalapítója, ... Szent István király nyugodott.” A téma akkor ígért bővebb kifejtése azonban – kevésbé magabiztos frazeológiával, de több tényszerűséggel – csak 1955-ben jelent meg. E cikkben Kádár főleg az angyal alakjával foglalkozott. A rozettákat, a kerubokat és az életfákat – felemlítve néhány párhuzamot is, az előbbi és az utóbbi esetében többnyire síremlékekről – „*paradeisos* jelképek” gyanánt vette számításba. Végül pedig felhívta a figyelmet Bölcs Jaroszláv kijevi szarkofágjára mint egykorú emlékre, amely ugyan eltérő stílusú, de részben hasonló „hatalmi és eszkatológikus jelképekkel ékes”».

27 Egyetértek Tóth S.-nak (2007, 48.) Bogyay zárszava alapján levont végkövetkeztetésével: „De a keleti császárság a 11. században közelebb állt Magyarországhoz, mint ahogy manapság képzelni szokás. Szent István országában nem volt éles elkülönülés keleti és nyugati jámborság között.” Vö. Bogyay 1972. 307–312.; Bogyay 1973, 9–26.

28 Anton 1968, l. még Anton 1989, 1040–1049, aki azonban már tekintettel van a klasszikus ókor hagyományára is, vö. Anton 2000, 76–81. Mindehhez H. H. Anton további hasznos és lényeges kiegészítéseket fűzött újabbán: Anton 2006, ahol a bilingvis formában közölt források előtt tömör, de tartalmas „Einleitung” is található 3 skk. (Itt a források és a felhasznált fontosabb szakirodalom jegyzéke is megtalálható: 40–44). A tárgykör újabb, tanulmánygyűjtemény formájában való áttekintését adja Anton 2003.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACD = Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis
- Adámik 2009 = ADÁMIK T., Megjegyzések Szent István király Intelmeinek 1–10. fejezeteihez. *Vallástudományi Szemle* 5 (2009/3) 111–.
- Alföldi 2005 = ALFÖLDI A., *Keresztény császárok, pogány Róma*. Máriabesnyő–Gödöllő 2005.
- Alföldi 2006 = ALFÖLDI A., *A későrómai birodalom válaszüton*. Máriabesnyő –Gödöllő 2006.
- Anton = H. H. ANTON, Forschungsberichte. Fürstenspiegel (Königs- spiegel) des frühen und hohen Mittelalters. Ein Editionsprojekt an der Universität Trier. (é. n.)
- Anton 1968 = H. H. ANTON, *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*. Bonn 1968.
- Anton 1989 = H. H. ANTON, Fürstenspiegel. In: *Lexikon des Mittelalters*. Band 4. München 1989.
- Anton 2000 = H. H. ANTON, Fürstenspiegel. In: *Der Neue Pauly*. Enz. der Antike. Bd. 14. Stuttgart 2000.
- Anton 2003 = H. H. ANTON, *L'éloge du Prince, de l'Antiquité au Temps des Lumières*. In: *Actes du colloque international ... 1997*. Sous la dir. d'I. Cogitore – F. Goyet. Grenoble 2003.
- Anton 2006 = H. H. ANTON, *Fürstenspiegel der frühen und hohen Mittelalters. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*. Freiherr-vom-Stein-Gedächtnisausgabe Bd. 45. Darmstadt 2006.
- Bardill 2011 = J. BARDILL, *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden Age*. Cambridge 2011.
- Bardoly 2002 = *A magyar királyok koronázó palástja*. Szerk. BARDOLY István. Iparművészeti Múzeum: Budapest 2002.
- Baynes 1930 = N. H. BAYNES, *Constantine the Great and the Christian Church*. London 1930.
- Becker 2008 = J. BECKER, (recenzió). *QFIAB* 88 (2008) 647–649.
- Belke–Soustal 1995 = Kl. BELKE, – P. SOUSTAL, *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De Administrando Imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos*. Wien 1995.
- Bogyay = Th. v. BOGYAY, Der Sarkophag des heiligen Stephan und seine Ikonographie. *Das Münster* 25 (1972) 307–312.
- Bogyay = Th. v. BOGYAY, Über den Stuhlweissenburger Sarkophag des hl. Stephan. *Ungarn-Jahrbuch* 4 (1972). München 1973, 9–26.
- Borgehammar 1991 = S. BERGEHAMMAR, *How the Holy Cross was Found: From Event to Medieval Legend*. Bibliotheca Theologiae Practicae 47. Almqvist & Wiksell: Stockholm 1991.

Boureau 2000 = Al. BOUREAU, Des politiques tirées de l'Écriture. Byzance et l'Occident. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 55e année, N. 4. (2000) 879–887.

Brandt 2006 = H. BRANDT, *Konstantin der Grosse. Der erste christliche Kaiser*. München 2006.

Brandt 2007 = H. BRANDT, *Nagy Konstantin, az első keresztény uralkodó*. Ford.: T. Bíró Katalin. Budapest 2007.

Burckhardt 1949 = Jac. BURCKHARDT, *The Age of Constantine the Great*. London 1949.

Cameron 1993 = Av. CAMERON, *The later Roman empire: AD 284–430*. London 1993.

Cevins-2004 = M.-M. de CEVINS, *Saint Étienne de Hongrie*. Paris 2004.

Cheyne 1998 = J.-Cl. CHEYNE: Gilbert Dagron, Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin (rec.). *Revue des Études Byzantines* 56/1. (1998) 289–291.

Csízay 2009 = K. CSÍZAY K., Nagy Konstantin, a keresztények pártfogója. *Mediterrán Világ* 12 (2009) 21–36.

Csízay 2012 = K. CSÍZAY K., Virtutes in Libello De Institutione morum – Az Intelmek erényei. *Classica, Mediaevalia, Neo-Latina* 7 (2012) [kézirat, megjelenés alatt]

Csorba 1997 = CSORBA Gs., *Árpád népe*. Budapest 1997.

Dagron 1996 = G. DAGRON, *Empereur et prêtre. Etude sur le «césaro-papisme»*. Gallimard, „Bibliothèque des histoires”: Paris 1996.

Dagron 1968 = G. DAGRON, L'Empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'hellénisme: le témoignage de Thémistios. Centre d'histoire et civilisation de Byzance. *Travaux et Mémoires* 3. (1968) 1–242.

Drijvers 1991 = J. W. DRIJVERS, *Helena Augusta: the Mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding the True Cross*. Leiden 1991.

Eadie 1971 = J. W. EADIE (ed.), *The conversion of Constantine*. New York 1971.

Erkens 2006 = F.-R. ERKENS, *Herrschaftsakralität im Mittelalter: von den Anfängen bis zum Investiturstreit*. W. Kohlhammer: Stuttgart 2006.

Érszegi 2007 = ÉRSZEGI G., Szent István Intelmei fiához. A tartalom és forma egy-sége. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. Kerny Teréz. Székesfehérvár 2007, 24–29.

Favier 1999 = J. FAVIER, *Charlemagne*. Paris 1999.

Folz 1950 = R. FOLZ, *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*. Paris 1950.

Folz 1967a = R. FOLZ, *Xe siècle, les événements. La naissance du Saint-Empire*. Paris 1967.

Folz 1967b = R. FOLZ, *La Naissance du Saint-Empire*. Paris 1967.

Folz 1984 = R. FOLZ, *Les saints rois du Moyen Âge en Occident. (VIe–XIIIe siècles)*. Bruxelles 1984.

Forisek 2007 = FORISEK P., „Újításaival megsértette a régi törvényeket és ősi szokásokat”: Gondolatok Nagy Konstantin 20. századi értékeléséről. *Magyar Történelmi Tanulmányok. Egyetemes Történelmi Tanulmányok* 15 (2007) 13–20.

Fried 1989 = J. FRIED, *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aache-
ner Evangeliars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische König-
tum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen.* Stuttgart 1989.

Fried 1991 = J. FRIED, *Die Formierung Europas 840–1046.* Oldenbourg Grundriss der
Geschichte 6. München 1991, 1993.²

Fried 1994 = J. FRIED, *Der Weg in die Geschichte. Die Ursprünge Deutschlands bis
1024.* Propyläen Geschichte Deutschlands 1. Berlin 1994.

Fried 2001 = J. FRIED, *Aufstieg aus dem Untergang. Apokalyptisches Denken und die
Entstehung der modernen Naturwissenschaft im Mittelalter.* München 2001.

Galletier 1949–1955 = Éd. GALLETIER, *Panegyriques latins* (texte établi et traduit par
-). I–III. Paris 1949, 1952, 1955.

Gandhof 1958 = F. L. GANSHOF, *Recherches sur les capitulaires.* Paris 1958.

Gerberto 2003 = Gerberto d'Aurillac-Silvestro II. Linee per una sintesi. Bobbio.
Archivum Bobiense, Studia 5 (2003).

Gerics 1988 = GERICS J., A korai államelmélet érvényesülése István korában. In: *Szent
István és kora.* Szerk. Glatz Ferenc – Kardos József. Budapest 1988, 90–94.

Gerics 1995 = GERICS J., *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkor-
ban.* METEM-könyvek 9. Budapest 1995, 65–70.

Gerics–Ladányi 1990 = GERICS J. – LADÁNYI E., Szent István lánzsájára és koroná-
jára vonatkozó források értelmezése. *Levéltári Szemle* 40. (1990/2) 3–12.

Gerics–Ladányi 2002 = GERICS J. – LADÁNYI E., Források Szent István királlyá ava-
tásának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 118 (2002/3) 213–223.

Gerics–Ladányi 2004 = GERICS J. – LADÁNYI E., Királyeszmény – Szent István – Eu-
rópa. (Szent István királlyá avatási szertartásának honi jelentősége és európai háttere).
Levéltári Szemle 54 (2004) 3–14.

Grünewald 1992–1993 = Th. GRÜNEWALD, „Constantinus Novus”. Zum Constantin-
Bild des Mittelalters. In: G. Bonamente – F. Fusco (ed.), *Costantino Il Grande dall’
antichità all’Umanesimo. Colloquio sul Cristinesimo nel mondo antico, Macerata, 18–20
dicembre 1990.* I. Macerata 1992–1993, 461–485.

Györffy 2000 = GYÖRFFY Gy., *István király és műve.* Balassi Kiadó: Budapest 2000.³

Havas 1997 = L. HAVAS, A propos de la première théorie d’Etat en Hongrie.
L’Admonition de Saint Étienne à son fils, Éméric. *ACD* 33 (1997) 175–187.

Havas 2001 = L. HAVAS, La Hongrie de Saint Étienne entre l’Occident et l’Orient.
Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 41 (2001) 175–192.

Havas 2002–2003 = L. HAVAS, La monarchie et la translatio imperii en Hongrie au
tournant du premier millénaire apr. J.-C. *ACD* 38–39. (2002–2003) 127–142.

Havas 2003 = L. HAVAS, La rencontre des Hongrois conquérants avec la civilisation
gréco-latine et chrétienne. Regards croisés. Recherches en Lettres et en Histoire. France
et Hongrie. *Studia Romanica de Debrecen. Bibliothèque Française N° 5.* Debrecen 2003,
11–34.

Havas 2004a = *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum*. Textum edendum curavit, apparatus critico et translatione instruxit Ladislaus HAVAS. AΓAΘA (Series Latina II.) Debrecini 2004.

Havas 2004b = L. HAVAS, La naissance de la littérature hongroise en latin (Entre la civilisation byzantine et la culture latine occidentale). *Camoenae Hungaricae* 1 (2004) 7–50.

Havas 2005a = L. HAVAS, Puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene inbutus est. In: Szörényi László emlékkönyv CD. Budapest 2005, No. 74., 11 lap

Havas 2005b = HAVAS L., A Szent István-i Intelmek egy lehetséges neplatonista forrása: Macrobius. *Könyv és Könyvtár* 27 (2005) 5–24.

Havas 2006a = L. HAVAS, Corona Augusti – corona regia (Per aspera ad astra). Hercules Latinus. *Acta colloquiorum minorum anno MMIV Aquis Sextiis, sequenti autem anno Debrecini causa paeparandi grandis eius XIII conventus habitorum, quem Societas Internationalis Studiis Neolatinis Provehendis diebus 6-13 m. Aug. a. MMVI in Hungariae finibus instituet*. Ediderunt Ladislaus Havas et Emericus Tegyei. Societas Neolatina Hungarica. Sectio Debreceniensis. Debrecini MMVI, 97–108.

Havas 2006b = L. HAVAS, Renovatio imperii – Corona Hungariae regia. Idea Europae unitae in opusculo sancti Stephani, quod « Libellus de institutione morum sive admonitio spiritualis » inscribitur. *ACD XLII*. (2006) 193–205.

Havas 2007a = L. HAVAS, Puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene inbutus est. In: „Nem sülyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX: születésnapjára*. Főszerk. Jankovics József. MTA Irodalomtudományi Intézet: Budapest 2007, 157–164. http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Szorenyi60_teljes.pdf (2012.07.10. 16:08)

Havas 2007b = HAVAS L., Renovatio imperii – Corona Hungariae regia. In: *A Magyar Őstörténeti munkaközösség Egyesület jubileumi konferenciája, 2006. Őstörténeti Füzetek* 4. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007, 125–132.

Havas 2008 = HAVAS L., A Szent István-i Intelmek és a hospites. In: *Közösség, kultúra, identitás. Válogatás a Kultusz, kultúra, identitás (Csíkszereda, 2003. szeptember 26–28.), Közösségek és idegenek (Csíkszereda, 2005. szeptember 14–16.) című konferenciák előadásából*. Kolozsvár 2008, 123–127.

Havas 2011 = HAVAS L., *Florus, az organikus világgép első egyetemes megszólaltatója*. Debrecen 2011.

Havas–H. Deák 2011 = HAVAS L.–H. DEÁK Gy., A Szent István-i Intelmek Karolingkorra visszanyúló vonatkozásaihoz. In: *Survivance du latin et grammaire textuelle. Mélanges offerts à Sándor Kiss à l'occasion de son 70e anniversaire*. *Studia Romanica de Debrecen*. Hors Série. Réds. Ágnes Bánki et Gábor Tillinger. Debrecen 2011, 139–154.

Havas–Levet 2008 = *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis. Saint Étienne de Hongrie*. Textum edendum curavit, apparatus critico instruxit Ladislaus HAVAS, translatione Franco-Gallica instruxit Iohannes-Petrus LEVET. *Saint Étienne de Hongrie : Petit traité d'éducation morale ou Exhortation spirituelle*. Texte établie avec notes critiques par László HAVAS, traduit par Jean-Pierre LEVET. AΓAΘA (Series Latina III.) Debrecini MMVIII.

Hoechstetter 1934 = M. HOECHSTETTER, *Karl der Große, König, Patrizius und Kaiser als Rector ecclesiae*. [Diss. München]. Friedberg–Augsburg 1934.

Ifj. Horváth 1956 = ifj. HORVÁTH J., Legrégibb magyarországi latin verses emlékeink. *Irodalomtörténeti Közlemények* 60 (1956/1) 1–19.

Hunt 1982 = E. D. HUNT, *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire ad 312-460*. Oxford 1982.

Hunt 1997 = E. D. HUNT, *Constantine and Jerusalem*. *Journal of Ecclesiastical History* 48.3. (1997) 405–424.

Jenkins, DAI 1962 = *De administrando imperio Vol. II. Commentary*. By Fr. Dvornik and others. Ed. by R. J. H. JENKINS. London 1962.

Kádár 1942–1943 = KÁDÁR Z., Szent István koporsójának triumfális jelképeiről. *Regnum* 1942/43, 446.

Kádár 1955 = KÁDÁR Z., A székesfehérvári István koporsó ikonográfiája. *Művészettörténeti Értesítő* IV. (1955) 201–204.

Kantorowicz 1957 = E. H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton 1957.

Kantorowicz 1989 = E. H. KANTOROWICZ, *Les Deux Corps du Roi*. Trad. par J.-Ph. Genet – N. Genet, Éditions Gallimard 1989.

Kantorowicz 1992 = E. H. KANTOROWICZ, *Die zwei Körper des Königs. Eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters*. Stuttgart 1992.

Klaniczay 2002 = KLANICZAY G., *Rex iustus* – A keresztény királyság szent megalapítója. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002.

Klaniczay 2008 = KLANICZAY G., A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe – Salamon. *Aetas* 23/1 (2008) 25–41.

Lindren 1976 = Uta LINDREN, *Gerbert von Aurillac und das Quadrivium. Untersuchungen zur Bildung im Zeitalter der Ottonen*. Sudhoffs Archiv. Beiheft 18. Wiesbaden 1976.

Lovag 2005 = LOVAG, Zs. et al.: *The coronation mantle of the Hungarian kings*. Hungarian National Museum: Budapest 2005.

Madas 1992 = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530)*. Szerk. MADAS E. Budapest 1992.

Marosi 2003 = MAROSI E., Zu den kleinformigen Szenen am ungarischen Krönungsmantel. *Acta Historiae Artium* 44 (2003) 21–33.

Mohr 1962 = W. MOHR, Die karolingische Reichsidee. *AEVUM CHRISTIANUM. Salzburger Beiträge zur Religions- und Geistesgeschichte des Abenlandes*. Aschendorff: Münster 1962.

Moravcsik–Jenkins, DAI 1985 = Gy. MORAVCSIK – R. J. H. JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. Washington 1985.

Mütterich–Dachs 2001 = *Das Evangelium Ottos III. Clm 4453 der Bayerischen Staatsbibliothek München*. Hrsg. von Florentine MÜTTERICH–Karl DACHS. München–London–New York 2001.

Mynors 1964 = R. A. B. MYNORS, *XII Panegyrici Latini*. Oxford 1964.

Nemerkényi 2004 = E. NEMERKÉNYI, *Latin Classics in Medieval Hungary – eleventh century*. Debrecen–Budapest 2004.

Nixon–Rodgers 1994 = C.E.V. NIXON – B. S. RODGERS, *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*. Berkeley 1994.

Patlagean 2000 = Ev. PATLAGEAN, *Byzance et la question du roi-prêtre*. *Annales-Histoire, Sciences Sociales*. 55e année, N. 4. (2000) 871–878.

Pelikán 1987 = J. PELIKÁN, *The excellent empire: the fall of Rome and the triumph of the church*. San Francisco 1987.

Poignet 1988 = J.-F. POIGNET, *Visions médiévales de l’Axe du Monde*. *Revue de l’histoire des religions* 205/1. (1988) 25–55.

Rees 2002 = R. REES, *Layers of Loyalty in Latin Panegyric: AD 289–307*. Oxford University Press: New York 2002.

Riché 1987 = P. RICHE, *Gerbert d’Aurillac. Le Pape de l’An Mil*. Paris 1987.

Rüngeler 1937 = J. RÜNGELER, *Das Bild Karls des Großen in der zeitgenössischen Annalistik und in der Gedichts- und Briefliteratur*. [Diss. Münster] Gütersloh i. Westfalen 1937.

Sághy 2006 = SÁGHY M., A „szenthely” az első szentéletrajzokban. *Vigília* (2006/7) <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2006/7/saghy.htm> (2012.07.09. 12:14)

Schaede 2004 = S. SCHAEDE, *Stellvertretung. Begriffsgeschichtliche Studien zur Soteriologie*. Tübingen 2004.

Strauss 1963 = G. STRAUSS, *Historian in an Age of Crisis, the Life and Work of Johannes Aventinus, 1477–1534*. Cambridge 1963.

Szovák 2004 = SZOVÁK K., Egy kódex két tanulsága. In: *Genesisia. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest 2004, 145–167.

Szovák 2010 = SZOVÁK K., Szent István királysága. *Vigília* 75 (2010) 566–575.

Szücs 1970 = SZÜCS J., István király Intelmei – István király állama. *Valóság* 13/10. (1970) 1–8.

Szücs 1984 = SZÜCS J., *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. Budapest 1984.²

Szücs 1988 = SZÜCS J., Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű. In: Glatz F. – Kardos J. (szerk.), *Szent István és kora*. Budapest 1988, 32–53.

Szücs 2002 = SZÜCS J., Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű. In: Veszprémy L. (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest 2002, 271–290.

Taylor 1992–1993 = J. E. TAYLOR, Helena and the Finding of the Cross. *Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society* 12 (1992–1993) 52–60.

Thiede–D’Ancona 2000 = C. P. THIEDE– M. D’ANCONA, *The Quest for the True Cross*. London 2000, 135–141.

Tóth 1997 = TÓTH E., István és Gizella miseruhája. *Századok* 131 (1997) 3–74.

Tóth 2007 = TÓTH S., Szent István-szarkofág: sírláda és két fedéltöredék. *Ars Hungarica* 35 (2007) 29–50.

Trogmayer-Visy 2000 = TROGMAYER O. – VISY L., *Ecce salus vitae. Íme az élet üdve: a Gizella-kereszt*. Agapé: Szeged 2000.

Wieczorek-Hinz 2000 = *Europas Mitte um 1000. 27. Ausstellung des Europarats in Mannheim*. Hrsg. von A. WIECZOREK – H.-M. HINZ. Stuttgart 2000.

Zsoldos 1993 = ZSOLDOS A., Adalékok a magyar koronázási palást Krisztus-ábrázolásának eszmetörténeti hátteréhez. *Aetas* 1993/1, 5–13.

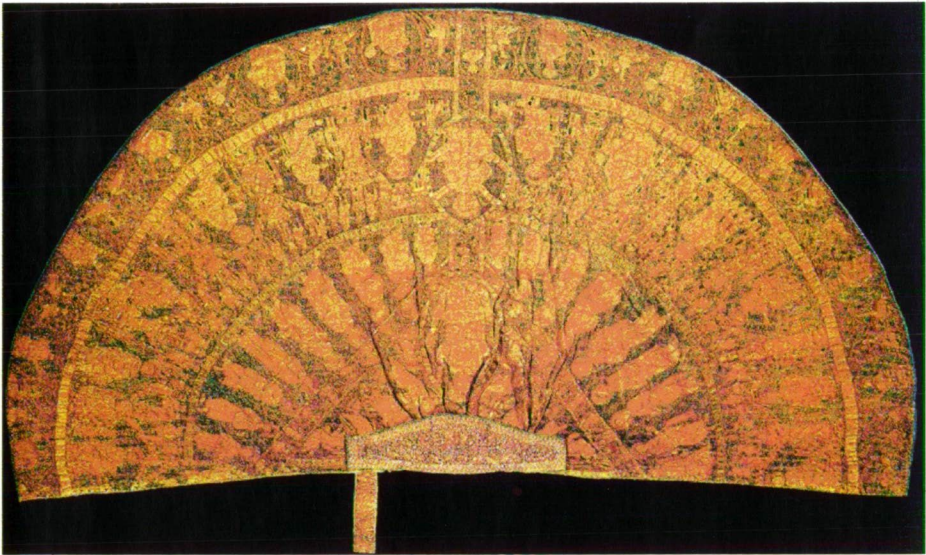
DIE CASULA AUS SZÉKESFEHÉRVÁR (ALBA REGIA) UND DER 700. JAHRESTAG DER GRÜNDUNG VON KONSTANTINOPEL

Der dem Heiligen Stephan zugeschriebene *Libellus de institutione morum* verleiht der politisch-theologischen Konzeption über den Herrscher als *vicarius Dei* eine ganz andere Form, als wie das zur Zeit von Konstantin dem Großen in der rhetorischen Literatur, unter der Herrschaft von Karl dem Großen in der Gattung des belehrenden religiösen Fürstenspiegel und zur Zeit von Otto III. in den bildenden Künsten üblich war. Das ungarländische Werk wurde zum Vorläufer einer wichtigen Neuerung in der westeuropäischen Literatur, wobei es sich zugleich auch an das byzantinische *basilikos logos* sowie an diejenigen religiös-politischen Traditionen anknüpft, die sich in Zusammenhang damit konzipieren ließen. Dies gilt noch mehr für die *casula* aus Székesfehérvár (Alba Regia), die zum Krönungsmantel geworden ist. Sein zentrales Element, das besondere Gabelkreuz ruft das ψ (*ἐπτακόσιοι*) in Erinnerung, dem in unserem Fall besondere Wichtigkeit zukommt. Da das Jahr 1301 das Entstehungs- und Einweihungsjahr des Mantels ist, kann sich die Siebenhundert (*ἐπτακόσιοι*) auch auf das Jahr 331 nach Chr. beziehen, das zugleich das Einweihungsjahr des „zweiten Rom“: der neuen Hauptstadt des Römischen Reichs ist. Somit kann das uns daran erinnern, dass der erste, mit göttlicher Macht bekleidete christliche Herrscher – als ein möglicher Vorfahr von Stephan – vor genau siebenhundert Jahren die heilige Stadt gegründet hatte, in der auch der erste ungarische König eine Pilgerstätte gestiftet hat, genauso wie auch in Rom oder in Jerusalem. Und das heißt zugleich, dass der gesalbte Herrscher Gottes Stellvertreter auf Erden ist, genauso wie die uralten biblischen Könige, der Herrscher des byzantinischen Reichs oder der des Heiligen Deutsch-Römischen Reichs. In ihre Fußstapfen tretend muss auch der Inhaber des ungarischen Throns ein Stellvertreter Gottes sein, der auch ihre Stelle einzunehmen befugt sein kann und ebenfalls *vicarius Dei* oder *Christi* sein kann, so wie der als *Christus victor* und später *Christus rex* im besonderen *nimbus* auftretende Emmerich, der an dieser Stelle sogar schon als *Christus imperator* erscheinen mag. Und diese Erklärung wirkt umso natürlicher, als die charakteristische Form des Kreuzes am Königsmantel sogar das seltener gebrauchte Christogramm wachruft, das die Abkürzung von Iesus Christos (Ἰησοῦς Χριστός) darstellt.

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép